

Петр Кроль, д-р философии (эквивалент по истории), доц.
Варшавский университет (Польша)

ПОЗИЦІЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЩОДО ПОДІЙ НА УКРАЇНІ В 1661-1667 РР.

В статье рассмотрена политика Речи Посполитой по отношению к Украине в 1661-1667 гг. в контексте внутренней ситуации в стране и ее отношений с Москвой.

Ключевые слова: Речь Посполитая, Украина, казаки, польско-казацкие отношения, польская политика

Piotr Kroll, Ph. D.(equivalent in History), Associate Prof.
University of Warsaw (Poland)

THE ATTITUDE OF THE POLISH-LITHUANIAN COMMONWEALTH TO THE EVENTS IN UKRAINE IN 1661-1667

The article presents politics of Polish-Lithuanian Commonwealth towards Ukraine in 1661-1667 in the context of the internal situation in the country and the relationship with Moscow.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Ukraine, Cossacks, Polish-Cossack relations, Polish politics.

УДК 930.1 (44) (092): 94 (477)

Є. Луняк, канд. іст. наук, доц.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА ТЕТЕРІ В РЕЦЕПЦІЇ ФРАНЦУЗЬКИХ СУЧАСНИКІВ

У статті розглянуто стан ознайомлення французької громадськості з перебігом військових дій в Україні у 1663-1664 рр., проаналізовано причини цікавості французьких дипломатів до постаті Павла Тетері, зібрано їхні свідчення про нього.

Ключові слова: Павло Тетеря, козацтво, Україна, французькі дипломати.

Серед біографій гетьманів України життя та діяльність Павла Тетері залишаються одними з найменш досліджених. Варто погодитися з Ярославом Дашкевичем, що серед козацьких лідерів "після Богдана Хмельницького немає другого володаря булави, кому історіографія віддала б так мало уваги й до якого ставилася б з такою упередженістю" [6, с. 253]. Постать цього керівника України є однією з найсуперечливіших. Улюбленець Хмельницького, який майже не відзначився на військовій ниві, визнаний аристократ Речі Посполитої, він впродовж довгих років відіграв роль блискучого дипломата, якого Великий Богдан відправляв до ключових держав регіону з найвідповідальнішими місіями. В силу традицій російської історіографії за Тетерею закріпилося реноме пропольськи орієнтованого діяча, фактично запроданця Польщі, відступника від генеральної державницької лінії, накресленої Хмельницьким, здатного жертвувати інтересами України заради особистого збагачення та піднесення своєї влади. З такого погляду виходило, що, перехопивши булаву з рук політичного нездари Юрася Хмельниченка в 1663 р. без достатньої легітиматії своїх повноважень, Тетеря роз'явив полум'я громадянської війни, яке не стухаючи тліло після смерті Богдана, й за два роки потому кинув країну напризволяще, рятуючи свої статки. Цієї точки зору прийнято було дотримуватися й у радянські часи. Априорі будь-який гетьман, що не проводив проросійську політику, визнавався зрадником національних інтересів і сподівань українців. Утім, усталені історичні кліше повинні час від часу переглядатися у відповідності до наявної джерельної бази. Великою підмогою у висвітленні діяльності Тетері є повідомлення сучасників про нього.

Одним з важливих комплексів історичних джерел з вітчизняної історії того періоду є свідчення іноземців, що побували на землях нашої країни. На той час у Речі Посполитій спостерігаємо великий приплив французів, котрі посідали важливі цивільні та військові посади. Загальновідомою є діяльність військового інженера та картографів, творця славнозвісного "Опису України" Гійома Левассера де Боплана. Менш відомо, що першим комендантом побудованого за його проектом Кодака став полковник Жан Маріон, вбитий запорожцями

в 1635 р., син якого Жан (Ян) отримав згодом шляхетство. Підполковник Ніколе та капітан Ла Крустад, згадані в творі секретаря французького посольства у Варшаві П'єра Шевальє, брали участь у битвах з татарами й навіть потрапили до них у полон, звідки були звільнені [11, с. 72-73; 14, part I, p. 81], а підполковник де Морей і лейтенант Ла Кротад, відзначені в "Описі України" Боплана наклали головою в 1637 р. у битві під Кумейками проти повсталих козаків [1, с. 37; 13, p. 52]. Тут треба зауважити, що Ла Крустад (La Croustade), відмічений Шевальє, та Ла Кротад (La Crotade), згаданий Бопланом, могли бути однією й тією ж особою, прізвище якої подано відмінно. В 1648 р. 800 французьких найманців вирушили на Україну, щоб битися з повстанцями Хмельницького, а при розгромі козацького війська під Берестечком відзначилася кіннота французького полковника Дю Плессі [11, с. 91-92, 149; 14, part II, p. 29, 138].

Цікавими, хоча й не зовсім певними, є свідчення про шевальє Анрі де Боа, який на початку Хмельниччини служив польському королю, воюючи з повсталими козаками, а згодом, очевидно, потрапивши до них у полон, покочався, прийняв православ'я й отримав ім'я Андрія Антоновського. За однією з версій, начебто саме він одружився з овдовілою після смерті Тимоша Хмельницького Розандою Лупул [2]. Факт потрапляння французів до середовища запорожців відзначався ще наприкінці XVI ст. [3, с. 127].

Слід відмітити також, що у XVII ст. королевами Речі Посполитої були здебільшого саме француженки – Марія-Луїза де Гонзага (1645-1667) та Марія-Казимира де Лагранж д'Аркієн, більш відома як Марисенька (1674-1696). У перерві між ними престол посідала Елеонора-Марія Австрійська (1670-1673), яка по материнській лінії також належала до французької гілки роду Гонзаг. У Франції кілька років проживав Ян II Казимир. До речі, саме до цієї країни він повернувся після свого зречення престолу в 1668 р., де й зустрів свою смерть в 1672 р. Після зречення Яна II Казимира одним з кандидатів на трон від профранцузької партії був відомий полководець Луї де Бурбон, принц Конде, але королем тоді було обрано Михайла Корибута Вишневецького. Кандидатура принца Конде була знову розглянута сей-

мом після смерті Михайла Вишневецького в 1673 р., проте відхилено на користь Яна III Собеського.

Однією з перших французьких згадок про діяльність Тетері є листи дипломата й особистого секретаря Марії-Луїзи де Гонзаги П'єра де Нуає, опубліковані в 1859 р. Ці 237 листів охоплюють період від жовтня 1655 до грудня 1659 р. Досить прикорм є той факт, що цей важливий комплекс історичних джерел залишився майже цілковито поза увагою вітчизняних дослідників. Побіжний розгляд окремих фрагментів листування був зроблений лише Дмитром Наливайком [9, с. 282-286].

29 жовтня 1658 р., перебуваючи у військовому таборі поблизу Торуня, Нуає сповіщав: "Вчора Тетеря (*Tettera*), присланий козаками, мав аудієнцію у короля, під час якої він у своїй промові, блискучій і дуже змістовній, сказав, що вважає себе людиною щасливою, бо був обраний своїми, щоб запевнити його величність у "їхній відданості" (це саме його термін), і що три депутати, які його супроводжують, мають підтвердити, що прибули від усіх козаків, щоб висловити свою вірність і покору його величності та його короні. Потім він зустрічався з королевою. Це видатний чоловік з гарною зовнішністю. Він був одягнений в оксамитовий одяг зеленого кольору із золотими гудзиками..." [17, р. 460].

Звертає на себе той факт, що саме Тетеря очолює козацьку делегацію до короля, що привезла умови укладеного нещодавно з поляками Гадяцького договору. Зі слів Нуає витікає, що посланець природно почувся посеред вельможної польської знаті й навіть вражає королівське оточення своїм вбранням, витонченими манерами та блискучим володінням латинською словесністю, якою прийнято було виголошувати офіційні промови. Поза сумнівом, був присутній Тетеря і в складі козацького представництва, що прибуло до Варшави для ратифікації Гадяцької угоди у травні 1659 р., укладеної за його безпосередньої участі. Про цю делегацію Нуає повідомляє у листі з Варшави, датованому 28 травня 1659 р.: "Мир з козаками був в день Вознесіння Господнього [в 1659 р. це свято припало на 22 травня – Є. Л.] урочисто ратифікований і підтверджений присягою о десятій з половиною години ранку. Всі козаки, стоячи на колінах, після того як король та урядовці принесли присягу в усіх домовленостях, поклялися у вірності та відданості його величності. Вони стояли на колінах навколо олтаря, що був зведений перед королем, котрий возсідав на троні. Перед ним лежав молитовник і височило розп'яття. Лише Немирич, котрий, хоч і прийняв їхню релігію, не забажав тут знаходитись, посплавшись на хворобу, щоб своєю присягою не визнати святої Трійці, в ім'я якої складалася клятва, оскільки його душа завжди залишалася соцініанською" [17, р. 519].

Втім, як відомо, Гадяцька угода так і залишилася декларативною, що не мала реального втілення. Після того як частина козаків знову підтримала Хмельниченка всупереч Івану Виговському, Гетьманщина вкотре поринула у вир громадянського протистояння, де одна частина козаків сповідувала опертя на Москву, а інша дотримувалася пропольського вектору. Ці діаметральні спрямування з додаванням орієнтації на Туреччину стали основою для подальшої діяльності всіх гетьманів доби Руїни.

Син Великого Богдана не мав ні здібностей, ні можливостей для згуртування козацького загалу навколо себе. За його власними словами, чернечий клобок йому був набагато ближчий за булаву. Задекларувавши промосковський напрям у 1659 р., вже в наступному році він в силу обставин був змушений перейти на пропольські позиції, проти чого виступило лівобережне козацтво, лідером якого став дядько Юрась Яким Сомко. Нікчемний політик, Юрась Хмельниченко швидко втратив той капітал довіри, який давало йому серед козаків

славетне батьківське ім'я. На 1663 р. оформився остаточний розкол козацької держави на дві майже рівні частини по Дніпру, де Лівобережжя в цілому визнавало владу московського царя, а Правобережжя – польського короля. В умовах втрати авторитету й зневіри у власних силах Юрась передав булаву Тетері, котрий породичався з родиною Хмельницьких, одружившись з його сестрою Катериною. Маючи високий ступінь довіри поміж козаків, Тетеря розглядався як достойна кандидатура на чолі гетьманського уряду. Для Речі Посполитої ця постать була вигідною, оскільки Тетеря мав пропольські симпатії й був політично, економічно й культурно пов'язаний з польською шляхтою.

Тетеря, розуміючи руйнівні наслідки розколу України, намагався зав'язати перемовини з Сомком, метою яких було об'єднання України. Втім, як знаємо, Сомко зазнав невдачі на Чорній раді в Ніжині, де булаву за підтримки запорожців і Москви отримав Іван Брюховецький, і був страчений за звинуваченням у зраді 18 (28) вересня 1663 р. у Борзні. Цей крок Брюховецького, можливо, був виправданий, зважаючи на те, що він не почувався впевнено у ролі лівобережного гетьмана. Мінливі симпатії козаків легко могли перейти на користь його головного опонента. Тим більше, що з вересня 1663 р. повним ходом йшли приготування Тетері до походу разом з військами Яна II Казимира й татарамі за лівий берег Дніпра. В такій ситуації зберегти життя конкуренту, котрий міг знайти спільну мову з Тетерею на тлі широкомасштабного наступу на Лівобережжя, було б небезпечно. Наступні події повністю підтвердили слушність таких побоювань, коли міста та містечка з легкістю відкривали брами перед загонами короля: Воронків, Бориспіль, Остер, Борзна, Козелець, Корол.

До вивчення обставин цього походу 1663-1664 рр. зверталася низка дослідників, між якими Юрій Мицик [7] і Петро Пиріг [10]. Дуже докладно перипетії даної кампанії висвітлено у життєписі Яна II Казимира, опублікованому в 1679 р. у Ліоні під назвою "Казимир, король Польщі". Автором цього твору став Мішель Руссо де ла Валетт, про якого, на жаль, відсутні будь-які відомості. Ймовірно, він належав до роду де ла Валетт, на честь одного з представників якого названо столицю Мальти. На жаль, нарис "Казимир, король Польщі" не знайшов свого висвітлення у вітчизняній історіографії, хоча містить вагомий українознавчий аспект. Руссо де ла Валетт подає історію "козацької війни" від 1648 до 1668 р., тобто часу зречення Яна II Казимира. В основі твору, очевидно, лежало якесь польське джерело. Таке припущення можна зробити на підставі того, що імена й географічні назви тут часто подано в родовому відмінку: Скидан (*Skidana*), Вороньків (*Wroncowa*), Глухів (*Glukowa*) тощо. "Казимир, король Польщі" може розглядатися як цікаве історичне джерело, що містить низку фактичних даних про цю військову кампанію. Так, про її початок Руссо де ла Валетт розповідає наступне: "Король прибув до Брацлава (*Breslawie*), де частина його військ знову здійняла повстання, але після покарання винних, воно не мало жодних наслідків, тож він попрямував до Білої Церкви (*Bialacerkiew*), де мав відбутися генеральний збір. Він був тут зустрінутий з усіма проявами любові та радості, яких тільки можна було очікувати. За чотири дні потому, сюди також прибув Тетеря (*Tétéra*), новий генерал козаків. Король тримав військову нараду, на яку були скликані всі офіцери, було прийняте рішення, перейти Бористен" [18, р. 173-174]. Тетеря, хоча і розглядається автором як підданий Яна II Казимира, виступає все-таки своєрідним партнером поляків і їхнє вторгнення на Лівобережжя мало за формальний привід його підтримку. За словами Руссо де ла Валетта, польська армія "перетнула Бористен на клопотання козацько-

го генерала Тетері, котрий не почувався досить впевнено у придушенні заколотників" [18, р. 187].

Найбільш детально Руссо де ла Валетт описує облогу Глухова на початку 1664 р., де відзначилися його співвітчизники – Арман де Грамон граф де Гіш (1637-1673) та Антуан-Шарль де Грамон граф де Лувіні (1641-1720) [18, р. 178-180]. Між іншим, останній залишив спогади про свою службу польському королю [4; 5; 16].

Намагаючись створити фактично апологію Яна II Казимира, французький історик не відмічає того, що похід 1663-1664 рр. став фактично провальним, і не лише не повернув під його владу втрачені півтора десятиліття тому землі, але й послабив становище монарха всередині країни. Жодного великого міста здобути штурмом так і не вдалося, а єдине збройне захоплення не досить важливої в стратегічному відношенні Салтикової Дівиці викликало значні втрати. Польська влада була зміцнена тільки на Правобережжі, яке за умовами Андрусівського перемир'я (1667), а згодом Вічного миру (1686) буде визнане за Річчю Посполитою.

Відмітимо, що досить часто власні імена й назви, наведені автором, являють собою справжню головоломку. Так, прізвище Гоголя подано як *Kapoi*, важко побачити також в імені *Bizukowelki* – Брюховецького. В той же час Руссо де ла Валетт постійно використовує вже звичну для його сучасників дефініцію "Україна" щодо земель надніпрянського козацтва. Важливо відзначити, що, широко вживаючи поняття "Московія" і "московити", історик подекуди називає останніх росіянами (*les Russiens*). Так, генерал Шереметев (*Skemeret*) очолював полки, складені саме з росіян [18, р. 154-156]. Це цікаво ще й тому, що традиційно поняття "Русь" історик асоціює не з землями Московського царства, а з Руським воєводством Речі Посполитої. Однак в наступному столітті серед західних авторів міцно вкориниться отожднення поняття "*la Russie*" з колишньою Московією.

Серед французьких сучасників варто відзначити ще одного автора, котрий залишив цікаве й оригінальне свідчення про Тетерю, яке, здається, ще ніколи не використовувалося у вітчизняній історіографії. Йдеться про шевальє де Божо. Очевидно, під цим псевдонімом приховався офіцер і дипломат, наблизений до королеви Марисеньки, Франсуа-Полена Далерак. Про тотожність Божо і Далерака зазначав французький історик XIX ст. Нарцис-Ахілл де Сальванді [19, р. 121]. Таке ж твердження висловлює і Мицик [8, с. 92]. Цікаво, що поняття *Beaujeu* можна перекласти як "гарна гра", що є непоганим назвиськом для шпигуна. Вочевидь, Божо був знайомий з Юрієм Хмельницьким, оскільки в 1670 р. перебував разом з ним в ув'язненні у турецькій фортеці Сім Веж, звідки француз у вдалося втекти за сприяння агентів Версаля [15, р. 107].

Оскільки свідчення Божо про Тетерю залишається невідомим, вважаємо за доцільне навести його повністю. Розповідаючи про Дорошенка, автор повідомляє наступне: "Я зроблю тут у розповіді про цього відомого чоловіка невеличкий відступ, можливо й недоречний, але безумовно важливий для історії цього століття та цієї країни. В часи, коли Польща вела війну проти московитів, а козаки ще були їй вірними, існувало велике військо під проводом їхнього генерала Тетері (*Tetera*), людини великого достоїнства і надзвичайної поваги. Цей Тетеря мав серед своїх загонів і цього Дорошенка, котрий одного разу відмовився підкорятися, як це впливає з подальшого ходу справи, й був присуджений військовою радою до розстрілу. Згідно з вироком, його треба було прив'язати до гарматного лафету й розстріляти під час походу. Сьогоднішній король, який був тоді ще лише великим коронним хорунжим, але попри все завжди мав велику пошану у військах, попросив зберегти життя цього нещасного Дорошенка у генерала Тете-

рі. Той йому це пообіцяв, але з нехиттю, сказавши йому пророчі слова, що майбутнє непередбачуване, й колись він розкається в тому, що врятував цього злочинця, котрий може стати причиною згубного спустошення його батьківщини. Дорошенко, ставши генералом козаків, підняв їх на заколот, закликав турків на Україну й, погубивши цю провінцію, приніс цю згубу на Поділля та до Кам'янця, його столиці. Він врятувався згодом у московитів в Чигирині, куди польський король його відігнав під час своєї відомої кампанії, що слідувала за його обранням. Там він нарешті помер" [явна фактична помилка – Є. Л.] [12, р. 220-221].

Факт, наведений Божо, логічно віднести до подій 1664 р., коли похід Яна II Казимира на Лівобережжя зазнав фіаско. Можна згадати, що в тому ж році було розстріляно Івана Богуна, Івана Виговського та Григорія Лісницького, а Юрія Хмельницького, Григорія Гуляницького та Йосипа Тукальського ув'язнено. Всі вони належали до опозиції, що виступала з критикою політики Тетері. Інформація, подана Божо, виглядає цілком правдивою. Дуже ймовірно, що Дорошенко був пов'язаний з антигетьманським угрупованням, і це ледь не призвело до його страти, скасованої завдяки заступництву Собеського. Зі слів Божо випливає, що при аналізі військово-політичної ситуації Тетеря виявився набагато прозорливішим від майбутнього польського короля.

Проаналізувавши свідчення французьких сучасників (Нуае, Руссо де ла Валетта та Божо), можна зробити висновок, що всі вони відзначають високий авторитет Тетері серед козаків і шляхти, близькість його до польського короля Яна II Казимира та важливий вплив на політику Речі Посполитої. Головною метою своєї діяльності Тетеря бачив реалізацію гадяцьких домовленостей і перетворення України на повноправну складову триєдиної федеративної держави разом з Польщею та Литвою. Поза всяким сумнівом, доля та діяльність Тетері потребують подальшого вивчення.

Список використаних джерел

1. Боплан Г. Левассер де. Опис України. – Львів: Каменяр, 1990. – 301 с.
2. Бравада О. Битва за серце молдавської красуні // Прес Центр. – 2009. – № 51 (231). – 23 грудня.
3. Брехуєнко В. Козаки на степовому кордоні Європи: типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. – К.: "ВІПОЛ", 2011. – 504 с.
4. Грамон А. Из истории московского похода Яна Казимира. – Юрьев: Типография К. Маттисена, 1929. – 29 с.
5. Грамон А. Из истории московского похода Яна Казимира // Електронний ресурс: <http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Gramon/frametext.htm/06/12/2012>.
6. Дашкевич Я. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К.: Варта, 1994. – 558 с.
7. Мицик Ю. о. Віршована хроніка (1682 р.) про похід на Сіверщину короля Яна-Казимира у 1663-1664 рр. // Сіверянський літопис. – 2007. – № 6. – С. 85-105.
8. Мицик Ю. Французький мемуарист Ф.-П. Далерак – про Україну XVII ст. // Хроніка-2000. – К., 1995. – Вип. 2-3. – Україна-Франція. – С. 92-94.
9. Наливайко Д. Очима заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. – К.: Основи, 1998. – 578 с.
10. Пиріг П. Лівобережний похід Яна Казимира 1663-1664 рр. // Сіверянський літопис. – 1999. – № 5. – С. 15-24.
11. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. – К.: Томіріс, 1993. – 224 с.
12. Beaujeu. Memoires du chevalier de Beaujeu. – Amsterdam: Chez les Héritiers d'Antoine Schelte, 1700. – 496 p.
13. Beauplan G. Le Vasseur de. Description d'Ukraine. – P.: L'Harmattan, 2002. – 158 p.
14. Chevalier P. Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne avec un discours de leurs Origine, Pais, Moeurs, Gouvernement & Religion. Et un autre des Tartares Précopites. Part I. Discours des Pays, Moeurs, Gouvernement, Origine & Religion des Cosaques. Part II. Histoire de la guerre des Cosaques contre la Pologne. – P.: Chez Thomas Jolly, 1668. – 300 p.
15. De la Croix. Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie par le sieur de la Croix, sy-devant secrétaire de l'ambassade de France à la Porte. – La Haye: J. Carrel, 1689. – 210 p.
16. Gramont A. de. Relation de mon voyage en Pologne // La Revue de Paris. – 1922. – Т. 2. – Mars-avril. – 15 avril. – P. 698-737.
17. [Noyers P. des]. Lettres de Pierre des Noyers, secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague, princesse de Mantoue et de

Nevers, pour servir à l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 à 1659. – Berlin: Librairie de B. Behr, 1859. – 600 p.
18. Rousseau de la Valette M. Casimir roy de Pologne. – Lyon: Th. Amauly, 1679. – Т. II. – 331 p.

19. Salvandy N.-A. de. Histoire de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski. – Bruxelles: N.-J. Gregoir, V. Wouters et C-e, 1841. – Т. 1. – 332 p.
Надійшла до редколегії 29.05.13

Е. Лунык, канд. ист. наук, доц.
Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя, Нежин

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАВЛА ТЕТЕРИ В РЕЦЕПЦИИ ФРАНЦУЗСКИХ СОВРЕМЕННИКОВ

В статье рассмотрено состояние ознакомления французской общественности с ходом военных действий на Украине в 1663-1664 гг., проанализированы причины интереса французских дипломатов к личности Павла Тетери, собраны их свидетельства о нем.
Ключевые слова: Павел Тетера, казачество, Украина, французские дипломаты.

Y. Lunnyak, Ph.D. (equivalent in History), Associate Prof.
Nizhyn Mykola Gogol University, Nizhyn

ACTIVITY OF PAVLO TETERIA IN THE RECEPTION OF FRENCH CONTEMPORARIES

The article reviewed the state of French public familiarity with the course of military operations in the Ukraine in the 1663-1664, analyzed the reasons for the interest of French diplomats to the personality of Pavlo Teteria, collected their testimonies about him.
Keywords: Pavlo Teteria, Cossack, Ukraine, French diplomats.

УДК [9301.: 316.722(477)]

Г. Макушина, викладач
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, Миколаїв

ПОЛІТИЧНА І ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЕЛІТИ ГЕТЬМАНЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Стаття присвячена історіографічному аналізу сучасних досліджень політичної та правової культури населення Гетьманщини в період Руїни.

Ключові слова: історіографія, доба Руїни, Гетьманщина, політична культура, правова культура, еліта, політичні традиції, політичні орієнтації, політичні цінності, політичні ідеали, правові традиції, правові цінності.

Цікавий, інтригуючий та сумнозвісний період Руїни охоплює другу половину XVII ст. В ці часи сформована за гетьманування Богдана Хмельницького еліта Гетьманщини переживає ряд складних політичних випробувань як внутрішнього, так і зовнішнього характеру з боку Центрально-Східної Європи, Російської та Османської імперій. В такі складні часи випала доля формуватись політичній еліті Гетьманщини.

Предметом дослідження даної статті є наукова спадщина сучасних українських істориків, присвячена аспектам розвитку політичної і правової культури доби Руїни.

Ретроспективний аналіз дослідження політичної історії Гетьманщини XVII-XVIII ст. здійснила В.М.Матях [10]. Аналізуючи тему україно-російських політичних відносин XVII-XVIII ст. в історіографії, вона констатує, що її представники на зламі XIX-XX ст. акцентували на самобутності розвитку українського етносу. У статті, присвяченій аналізу доробку представників сучасної вітчизняної історіографії з означеної проблеми, В.М. Матях визнає доволі представницьким цей напрямок дослідників як політико-адміністративного устрою Гетьманщини XVIII ст, так і суспільної свідомості її еліти [11].

В.Панашенко у монографії "Соціальна еліта Гетьманщини" звернула увагу на персональний склад органів влади української держави доби Руїни та впливу посади на ведення господарства [16].

Першими почали вивчати політичну культуру українського суспільства Б.Цимбалістий [23], Л.Нагорна [15] та П.Сас [17]. Згодом до них приєднався О.К.Струкевич [20].

Доповнює розуміння політичної і правової культури еліти Гетьманщини доби Руїни рівень її освіти. Вплив освіти на розвиток старшини вивчали С.М.Кагамлик [7], В.Д.Микитась [13], О.М.Апанович [2].

На формування політичної та правової культури впливала кар'єра старшин. В сучасній історіографії знаходимо окремі поодинокі спроби зробити аналіз цього явища. В.Щербак провів паралель між кар'єрним ростом гетьманів І.Самойловича та І.Скоропадського [27,

с. 185]. Т.Яковлева аналізує кар'єрний ріст І. Виговського [28, с. 97]. Його доповнює дослідження Ю.Мицика [14] В.Горобець, звернувши увагу на кар'єру старшин доби Руїни, акцентує на процесі консолідації політичної еліти, результатом якого було "у політичному житті Гетьманату закріпилася практика формування старшинських династій, у важливий фактор службового зростання перетворився на чинник належності до певного старшинського роду" [5, с. 10]. В.В.Кривошея вважає, що при гетьмані П.Дорошенкові вводиться вимога поступового кар'єрного росту, нижньою ланкою якого були сотенні уряди, а верхньою – генеральний.

Не можна уникати історіографічного аналізу наукової літератури, присвяченої зовнішньополітичній діяльності еліти Гетьманщини. Зазначимо, що А.Г. Бульвінський розглянув зовнішньополітичну діяльність Івана Виговського і прийшов до висновку: стосунки з європейськими державами, Османською імперією та Кримським ханством були ініційовані українською стороною [4].

В.В.Степанков дотримується думки, що старшина "була вихована на політичній культурі Речі Посполитої" [19, с. 190]. Разом з тим історик звертає увагу на достатньо глибокий рівень політичної самосвідомості більшої частини старшин [19, с. 191].

Звернемо увагу на дослідженні складових політичної культури: орієнтаціях, уявленнях, ідеях та ідеалах, поведінці. О.К.Струкевич дослідив політичні орієнтації старшини Гетьманщини, акцентувавши увагу на тому, що в період Руїни були поширені орієнтації на автономію, суверенітет, права і вольності, орієнтації на протекцію гетьмани пояснювали як один із шляхів до незалежності [20, с. 179], обумовлене підданство, договірність та добровільність у політичних стосунках, орієнтація на гетьмана як рівного володаря, орієнтації стосовно владиних функцій гетьмана, гарант незмінності суспільно-політичного устрою, легітимність влади гетьмана, орієнтації відносно монархічної форми правління, щодо правових засобів регулювання політичних відносин,